

TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELER VE NEDENLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ DENEMESİ

Hakkı UYAR*

Öz

Yakın dönem Türkiye tarihi aynı zamanda askeri darbelerin de tarihidir. Bunda köklü bir demokrasiye sahip olmamanın etkisi büyüktür. Ekonomik refah seviyesi ve eğitim/kültür seviyesi yüksek toplumlarla demokrasi kültürü gelişmiş toplumların ürünü olan demokrasi, bu temel özelliklerden birine bile yeterince sahip değilse sıklıkla kesintiye uğramaktadır. İlginç ve dikkat çekicidir ki çağdaş demokrasiler, Batılı ülkelerde kök salmış durumdadır. Türkiye sahip olduğu zayıf altyapı nedeniyle demokratik açıdan sıklıkla kesintiye uğramaktadır. Yaşanan siyasal ve sosyoekonomik krizler, askeri darbeler ortam sağlamaktadır. Nitekim 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 darbeleri bunun yansımasıdır. Bu makalede bu darbeler, nedenleri ve sonuçları üzerine durulurken 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin ayrıksı özelliği üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Demokrasi Tarihi, Türkiye'de Askeri Darbeler, Askeri Darbelerin Nedenleri.

AN ANALYSIS ATTEMPT ON MILITARY COUPS AND THEIR CAUSES IN TURKEY

Abstract

Turkey's near-term history is also a history of military coups. The fact that not having a long-established democracy has a great effect on this. Democracy, which is the product of societies with high economic welfare and education/culture level, and societies with developed democracy culture, is often interrupted if it is not qualified with even one of these basic features enough. It is interesting and remarkable that contemporary democracies have taken root in Western countries. Due to poor foundation that Turkey has been undergoing, a democratic point of view is often interrupted. The political and socio-economic crises experienced, provide an atmosphere for military coups. Indeed, the coups of 27 May 1960,

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(hakki.uyar@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-6309-4919).

12 March 1971, 12 September 1980 and 28 February 1997 are reflections of this. This article focuses on these coups, their causes and consequences, the discrete feature of the July 15, 2016 coup attempt will also be emphasized.

Keywords: *Turkish History of Democracy, Military Coups in Turkey, The Causes of Military Coups.*

Giriş

Türk devlet geleneğinde ordunun rolü büyüktür. Dünyada kimi milletler (Hollanda, İngiltere) “*tüccar millet*” tabiri ile anılırken Türkler “*asker millet*” tabiriyle anılır ve “*ordu millet*” ifadesi sıklıkla dile getirilir.

Osmanlı İmparatorluğu, Türklerin tarihleri boyunca kurdukları imparatorlukların en büyük ve en uzun ömürlü olanıdır. Bu devlet insan kaynakları, sermaye birikimi ve üretim kapasitesi itibarıyla kendisinden 3-4 kat güçlü olan Avrupa karşısında merkezi devlet yapısı, örgütlenme gücü ve daimî ordusuyla büyük bir askeri başarıya imza attı. Söz konusu başarı birkaç yüz yıl boyunca devam etti.

Ortaçağın sonlarından itibaren kapitalist üretim ilişkileri ve yükselen kentli toplum yapısıyla feodal toplum yapısının sınırlarını aşarak merkezi devletlerin/kralıkların yükselişi karşısında Osmanlı Devleti ciddi zorluklar yaşamaya başladı. Batının ekonomik ve toplumsal dinamizmi coğrafi keşiflerin önünü açarken Portekiz ve İspanya ile başlayan sömürge imparatorlukları, İngiltere ve Hollanda'nın öncülüğünde ticaret imparatorluğuna dönüştü. İngiltere, gelişim potansiyeli ile sanayi imparatorluğunun habercisi oldu. Merkantilist ekonomik politikalar neticesinde özellikle Batı Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal model, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve toplumsal modelinin tamamıyla dışındaydı. Batı Avrupa'nın ihracatı teşvik eden ithalatı kısıtlayan merkantilist politikaları karşısında Osmanlı ekonomik ve toplumsal modeli işeci tavrını sürdürdü. Bu model, ithalatı teşvik ederken ihracatı kısıtlayıcı bir özelliğe sahipti. Halkın temel ihtiyaçlarını karşılamayı öncelikli politika olarak gören Osmanlı modelinin iki belirleyici özelliği daha vardı: Gelenekçilik ve Fiskalizm... Sözü edilen ekonomik ve toplumsal model, mülkiyetin de gelişmediği bir ortamda ekonomik dinamizm yaratamadı ve geleneksel toplum yapısını sürdürdü¹. Ardı ardına gelen askeri yenilgiler, ordu ve maliye alanında reformların önünü açtı.

Batı'daki değişim ve dönüşüm, Osmanlı sosyal ve ekonomik düzeninin bozulmasına yol açtı. Her şeyden önce Osmanlı hazinesinin gelir kaynaklarında ciddi bir kayıp yaşandı. Bunlardan biri savaş gelirleriydi. Savaşlar bir gelir

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018; Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

kaynağı olmaktan çıkıp masraf kapısı haline geldi ve hazineye bırakın gelir getirmeyi yük haline geldi. Diğer taraftan ticaret yollarındaki değişim, Akdeniz merkezli (İpek ve Baharat yolları) ticaretin yerini Atlantik merkezli bir ticaret alınca Osmanlı hazinesi bir diğer gelir kaynağını da kaybetti. Bu durumda bütün yük tarım vergilerinin üzerine kaldı. Tarımsal alana binen ağır vergi yükü, çift hane sahibi çiftçinin toprağını terk ederek çift bozan olmasına yol açtı. Bu da geleneksel olarak Osmanlı ordusunun iki temel ayağından birinin zayıflamasına yol açtı. O da tımarlı sipahilerdi. Osmanlı ordusunun taşra ayağını oluşturan tımarlı sipahi sisteminin zayıflaması, merkezi sistemdeki kapı kulu askerinin gücünü ve sayısını arttırdı. Dolayısıyla taşradaki tımarlı sipahinin merkezdeki kapıkulunu dengeleme imkânı ortadan kalktı. Merkezdeki kapıkulu yani yeniçeri sayısının artması, hem ordu içerisindeki dengeyi bozdu ve hem de nakdi maaş alan yeniçerinin bütçeye olan yükünü arttırdı. Çünkü tımarlı sipahi maaşını aynı (yani ürün) olarak alıyordu. Oysa yeniçerinin maaşı nakitti ve sayıca artması merkezi bütçeye daha büyük yük demektir.

Batı karşısında uğranılan askeri yenilgiler, orduda reform ihtiyacını arttırırken bütçeye binen mali yükler de maliye alanında reform ihtiyacını doğurdu. Bu bağlamda ilk Osmanlı reformlarının ordu ve maliye alanında olması şaşırtıcı değildi. Ordu alanında yapılacak reformların temel dayanağı asayiş ve eğitimin yanı sıra yeni teknolojileri yakalamaya yönelikti. Maliye alanındaki sıkıntı da diğerinden aşağı değildi. Çünkü hem gelir kaynaklarını arttırmak ihtiyacı mevcuttu ve hem de masrafları kısmak da ayrı bir zorunluluktuktu. Maliyeye yönelik gelir kaynaklarını arttırmanın yolu halkın üzerine binen yükün artmasına ve iltizam sistemine yol açtı.

Maliye alanında tasarruf çabaları, bütçe açıklarını kapatmak açısından bir zorunluluk olmakla beraber uygulamada yeniçeri maaşlarında kesintiye gidilmesine yol açtığı için ayaklanmalara da yol açtı. Yeniçeri ayaklanmalarının başka nedenleri de olmakla birlikte düşük değerli akçeyle maaş almak en büyük ayaklanma nedeni idi. Bu, gümüş paranın içerisine bakır katılarak değerinin düşürülmesi ya da kırpık akçeyle maaşın ödenmesi şeklinde kendini göstermekteydi. Sözü edilen uygulamanın günümüzdeki adı devalüasyondur. Doğal olarak devalüasyon alım gücünü düşürmesi dolayısıyla ücretli kesimde tepkiye neden olmaktadır. Klasik yeniçeri ayaklanmalarının nedenleri arasında yeniliklere direnmek, yeni teknolojileri benimsememek ve disiplinsizlik gibi nedenler bulunmakla beraber, ana nedenin ekonomik olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim günümüzdeki askeri darbelerin nedenleri arasında benzer etkileri bulmak mümkündür.

Genç Osman, III. Selim gibi padişahların bile canını kaybetmesine yol açan yeniçeri ayaklanmalarına son veren II. Mahmut oldu. Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasıyla birlikte yeni bir askeri yapı oluşturulmaya başlandı. Askeri idadiler bunların başında gelmekteydi. Örneğin Kuleli Askeri İdadisi'nin kuruluşu 1834 tarihlidir. Mustafa Kemal Atatürk ve kuşağı da bu okullarda

yetiştiler. İdadilerin dışında ve onlardan da önemli üç okul sayılmalıdır: Mülkiye, Harbiye ve Askeri Tıbbiye...²

Lale Devri, III. Selim, II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde önemli kırılma noktalarından geçen Osmanlı modernleşmesinin öncüsü bürokratlarıdır. Özellikle Tanzimat döneminin bürokratlarıyla birlikte modernleşmenin öncülüğü padişahlardan önce Tanzimat paşalarına geçti ve sonra da modernleşmeci eğilimler alt düzeyde bürokratlara da yansdı. Devletin bekası meselesi, uzun 19. yüzyıla damgasını vurdu. 1859'da ortaya çıkan Kuleli Vakası'ndan başlayarak takip eden süreçteki Jön Türk/Yeni Osmanlılar hareketinin entelektüel boyutunda sivil bürokratların ciddi bir etkisi olsa da I. Meşrutiyet'in ilanında askeri bürokrasinin etkisi de yadsınamaz. Kısa ömürlü I. Meşrutiyet sonrasında yeniden canlanan ve İkinci Jön Türk hareketi olarak tanımlanabilecek olan İttihat ve Terakki örgütlenmesi içerisinde asker ve sivil bürokrasinin yeraltı örgütlenmesi dikkat çekici boyutlardaydı. 1908'de dağa çıkarak II. Abdülhamit'i meşrutiyeti yeniden ilan etmeye zorlayanlar da bu genç subaylardı³.

1. Cumhuriyetin II. Meşrutiyet'ten Çıkardığı Dersler

Ordunun "mektepli" subaylarının gücüne dayanarak Meşrutiyet döneminin etkili gücü olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti⁴, modern anlamda asker-siyaset ilişkisinin başlangıcının kapısını açan örgütlenme oldu. Yakın tarihimizin en ilgi çekici örgütlenme yapısına ve dinamizmine sahip olan İTC, dayandığı ordu gücü ve silahlı fedailerıyla orduyu tam anlamıyla siyasetin içerisine soktu. Bunun sakıncalarını hissetmek için çok beklemek gerekmedi. Bunun ilk belirtisi 31 Mart ayaklanmasıydı (13 Nisan 1909). Ordu içerisindeki alaylı-mektepli çatışması, meşrutiyet yanlısı ve meşrutiyet karşıtı çatışma olarak da kendini gösterdi. 31 Mart sürecinde yaşananlar sonrasında yaşananların habercisi gibiydi. Birinci Balkan Savaşı'nda yaşanan büyük hezimet ve Balkan topraklarının tamamen elden çıkışı, büyük ölçüde ordu içerisinde yaşanan çatışmadan da kaynaklanıyordu.

Birinci Balkan Savaşı'nın yarattığı acı hatıralardan Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının önemli dersler çıkardıklarını söylemek gerekir. Çünkü aynı kadrolar, İkinci Meşrutiyet yıllarının kurmay subaylarıydı. Bu isimlerin başında elbette Atatürk gelmekteydi. İttihat ve Terakki'nin 1909 Kongresi'nde ordu ve siyasetin iç içe geçmesinin orduyu zayıf düşüreceğini söylemesi; İttihat ve

2 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999; Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

3 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

4 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.3, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Terakki Cemiyeti’nin partileşmesini ve ordunun da kışlasına dönmesini istemesi İttihatçı kadroların muhalefetiyle karşılaşmıştı. Atatürk’e göre İTC içinde çalışmak isteyen subaylar askerlikten istifa etmeli ve ancak o zaman siyasetle uğraşmalarına izin verilmeliydi. Bu konuda yasal önlemler de alınmalıydı. İsmet Bey (İnönü) de ordunun siyasetten ayrılması fikrindeydi. Nitekim, bu konuda kendisinden hazırlaması istenen bir tasarımı, arkadaşlarının da katkılarıyla hazırladıktan sonra Mahmut Şevket Paşa’ya sunmuştu. Fevzi Paşa (Çakmak) ise, Balkan Savaşları sırasında ordu içinde yaşanan İttihatçılık-Halâskârcılık gibi ayrılıklardan ders alınarak, aynı hataya Kurtuluş Savaşı’nda düşülmediğini belirtmektedir.

II. Meşrutiyet döneminde ordu ve siyaset iç içe bulundu. İttihatçı kadrolar siyasette ordunun gücünden yararlanmaya devam ettiler. Birinci Balkan Savaşı yenilgisinin faturasını Hürriyet ve İtilafçılara kesen İttihatçılar, Ocak 1913’te yakın dönem Türkiye tarihinin ilk modern hükümet darbesini yaptılar ve Babıali Baskını ile iktidarı ele geçirdiler. Ordu içerisindeki İttihatçı subaylar İTC’yi desteklerken Halaskar zabitan ise HİF’yi destekliyordu. Halaskar, kurtarıcı demektir. Kimi kimden kurtaracaktı? Ülkeyi düşmandan değil, İttihatçılardan kurtaracaktı. Doğal olarak ordu vatan savunmasını ihmal ederek siyasal çatışmanın ortasında yer almış, kendi içerisinde bölünmüş ve bu da dağılma sürecini hızlandırmıştı. Ordunun siyasetteki etkisi II. Meşrutiyet yıllarına damgasını vurdu. Bunun elbette ki sembol ismi Enver Paşa idi. İTC’nin üç önemli paşasından ikisi asker kökenli paşaydı: Enver Paşa ve Cemal Paşa...

Birinci Dünya Savaşı’nın yenilgiyle sonuçlanması ve Mondros Ateşkes Antlaşması’nın ardından işgallerin başlaması, Millî Mücadele’nin fitilini ateşledi. Dağıtılan ve silahlarına el konulan ordunun pek çok subayı, yerel direniş odaklarıyla birleşerek ulusal direnişin öncüsü oldular. Bu örgütlenmenin mimarı Mustafa Kemal Paşa oldu. Neticede ve zorunlu olarak ordu yine siyasetin içindeydi. Hatta ordu komutanı paşalar Birinci Meclis’te milletvekili olarak da yer aldılar.

Kurtuluş Savaşı’nın olağanüstü koşulları nedeniyle ordu komutanı Paşaların mebus olarak Birinci Meclis’te bulunmaları mümkün olabilmişse de bunu takip eden dönemde, 1924 yılının siyasal koşulları içerisinde (TıPCF denemesi öncesinde) TBMM’deki paşalar, mebusluk ya da askerlikten birini tercih etmek zorunda bırakıldılar. İkinci Meşrutiyet’in ilanını takip eden dönemde Mustafa Kemal’in istediği şey, ancak 15 yıl sonra gerçekleştirilebildi. Cumhuriyet’in Meşrutiyet’ten aldığı en önemli derslerden biri de ordunun siyasetin dışına çıkarılması gerektiğiydi. Bu aynı zamanda Kemalist kadronun orduya tam egemen olmasına da imkân sağladı. Ordunun 1960 yılına kadar siyasal yaşamın dışında kalmasını sağlayan nedenlerden biri de bu altyapıydı⁵.

5 Hakkı Uyar, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet Kadrolarının İkinci Meşrutiyet’ten ve Birinci Dünya Savaşı’ndan Çıkardığı Dersler”, *Belgi*, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Kış 2014/1, S.7, 2014. Atatürk döneminde

2. Askeri Darbelerin Nedenleri

Türkiye'nin son yüzyılındaki gelişmeler göstermektedir ki, siyasal cepheleşmeler, devalüasyonlu ekonomik krizlerle beraber demokrasinin kesintiye uğramasına yol açmaktadır. Örneğin 27 Mayıs öncesinde 1958 devalüasyonu ve Vatan Cephesi; 12 Mart öncesinde yine devalüasyonlu ekonomik kriz ve sağ-sol cepheleşmesi; 12 Eylül öncesinde ekonomik kriz, 24 Ocak kararları ve Milliyetçi Cephe; 28 Şubat öncesi 5 Nisan kararları (1994) ve Laik-İslamcı cepheleşmesi...⁶ Devalüasyonlu ekonomik kriz ve siyasal cepheleşme askeri darbelerle ortam yaratmaktadır; ancak, bu ikisine üçüncü bir nokta ilave edilmelidir. O da askeri darbe için dış destek (ABD/NATO onayı) sağlanmasıdır. Özetle devalüasyonlu ekonomik kriz ve siyasal cepheleşme askeri darbenin iç dinamiklerini oluşturmaktadır. Bunların tamamlayıcısı olarak dış onay devreye girmektedir. İç ve dış dinamiklerin tam olması, darbenin önünü açmaktadır. Bu noktada 15 Temmuz 2016 darbe girişimini ayrıca ele almak gerekmektedir. Çünkü 15 Temmuz, iç dinamikler oluşmadan ve doğrudan dış güdümlü bir darbe görünümü arz etmektedir.

Türkiye'de çoğulcu hayatın başladığı İkinci Meşrutiyet'ten günümüze kadar geçen süreçte Türk siyasal yaşamı neredeyse siyasal cepheleşmelerin tarihi olmuştur. Bu cepheleşmeleri şöyle sıralamak mümkündür:

- a. *İttihatçı-İtilafçı cepheleşmesi (1908-1922)*
- b. *Vatan Cephesi (DP-CHP, 1958-1960)*
- c. *Sağ-Sol cepheleşmesi (1965-1980)*
- *Milliyetçi Cephe (1975-1980)*
- d. *Laik-İslamcı cepheleşmesi (1990'lı yıllar)*

Siyasal cepheleşme konusu, günümüzde hâlâ günceldir. Çünkü siyasal cepheleşme Türkiye'de halen devam etmektedir; hatta devletin tüm kesimlerinden toplumun tüm kesimlerine sirayet edecek bir düzeydedir. Demokrasinin sadece yasal düzenlemelerle olabileceği algısının yanlışlığına dikkat çekmek gerekir. Demokrasi, öncelikle modern toplumun ürünüdür. Kentleşmiş, sanayileşmiş, eğitim/kültür düzeyi yüksek, köylülüğü ve feodal/geleneksel ilişkileri azaltmış, birey ve yurttaş kimliğinin ön plana çıktığı, ulusal bütünlüğünü sağlamış bir toplumda demokrasi kökleşebilir ve sağlıklı işleyebilir. Türk demokrasisi bu altyapıyı tam oluşturmadan uygulamaya konduğu için pamuk ipliğine bağlı bir şekilde yürümeye çalıştı. O nedenle de

---

ordunun rolü için bkz. Ümit Özdağ, *Atatürk-İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Kriptan Basın Yayın, İstanbul, 2017.

6 Hakkı Uyar, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012. Türkiye'deki ekonomik krizler için bkz. Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

siyasal cepheleşme ve devalüasyonlu ekonomik kriz dönemlerinde kesintiye uğradı. Bunu dış konjonktürün de kolaylaştırdığı ayrı bir gerçektir.

1950’li yıllar boyunca DP’nin iktidar olmayı ve CHP’nin de muhalefet olmayı içine sindiremediği söylenebilir. Bunda demokrasi kültürünün eksikliği, sosyal ve ekonomik gelişmişliğin yetersizliği gibi pek çok etkenin yanı sıra, temsilde adaletsizliğe yol açan ve partiler arası çatışmayı tırmandıran seçim sisteminin (çoğunluk sistemi) de önemli bir etkisi vardı.

Gerçekten de 1950 seçimleri ve Şubat 1950’de çıkarılan seçim kanunu, bir ülkede seçimlerin sağlanması gereken iki temel şeyden sadece birini sağlayabildi. Sağladığı, seçim güvenliği ve seçimlerin dürüst yapılmasıydı. Sağlayamadığı ise, temsilde adaletti. 1950 seçimlerinde % 52.7 oy alıp 408 milletvekili çıkaran ve TBMM’de % 84 oranında temsil edilen DP’nin parlamentodaki ezici üstünlüğü, O’nun CHP’yi yok sayması sonucunu da doğurdu⁷. DP, ezici bir üstünlükle iktidar olmayı içine sindiremedi. CHP de, % 39.4 oy alıp 69 milletvekiliyle TBMM’de % 14 oranında temsil edilmeyi içine sindiremedi. Aynı durum 1954 seçimlerinde de devam etti. DP Türk demokrasi tarihinin en yüksek oyunu alarak (% 58), 502 milletvekili çıkardı. CHP ise % 35 gibi bir oy almasına rağmen 31 milletvekili çıkarabildi.

27 yıllık tek parti iktidarından sonra CHP’nin aldığı oyun çok altında milletvekiliyle parlamentoda temsil edilmesi, O’nu olumsuz yönde etkiledi. Aslında bu seçim kanununu, dönemin Başbakan Yardımcısı Nihat Erim öncülüğünde hazırlayan bizzat CHP’nin kendisiydi. DP de bu yasa tasarısına onay vermiş; Millet Partisi’nin itirazlarına rağmen tasarı yasalasmıştı. 1950 seçimleri ile TBMM’de, aldığı oydan % 32 oranında daha fazla temsil edilen DP ile % 25 oranında daha az temsil edilen CHP’nin, bu seçim kanunu ile, demokrasi konusunda iyi bir sınav verdiklerini söylemek güçtür. Parlamentoda temsilde orantısızlık, Meclis üstünlüğü sisteminin verdiği gücün de etkisiyle DP’yi demokrasiden hızla uzaklaştırdı ve otoriterleşmeye yöneltti. Tahkikat Komisyonu ile en üst noktaya çıkan demokrasiden hızla uzaklaşma eğilimi ortaya çıkmasaydı, yapılacak ilk dürüst seçimlerde CHP’nin iktidara gelmesi olasıydı. DP’nin içinde bulunduğu eğilim böyle bir dürüst seçime imkân tanır mıydı? Bunun zayıf bir olasılık olduğu ifade edilebilir. Ancak, askeri müdahale de CHP’nin tek başına iktidara gelmesini önlemiştir; bunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Neticede, askeri müdahale ve otoriterleşme hem demokrasiye hem de ülkeye zarar vermektedir⁸.

Demokrasinin kökleştiği, sağlıklı işlediği bir Türkiye, 200 yıllık modernleşme tarihinin ve Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının çabalarının meyvesi olacaktır.

7 Hakkı Uyar, *Türkiye’nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri*, Anka Yayınları, Ankara, 2014.

8 Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP (1950-1960)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

Yukarıda sözü edilen cepheleşme süreçleriyle çakışan büyük ekonomik krizlere de dikkat çekmek gerekir:

- a. 1929-1931
- b. 1958-1961
- c. 1978-1981
- d. 1988-1989
- e. 1994
- f. 1998-2002

Bu büyük krizlere ek olarak 1947, 1969, 1982 ve 1991 krizleri küçük krizler olarak sayılabilir.

Siyasal cepheleşme tarihleriyle çakışan ekonomik krizler, zayıf Türk demokrasisinin tökezlemesine yol açmaktadır. Buna dış konjonktürden onay alındığında askeri darbenin kapısı açılmaktadır. Bu noktadan sonra Türkiye'deki askeri darbeler şöyle tasnif edilebilir:

- a. 27 Mayıs 1960
- b. 12 Mart 1971
- c. 12 Eylül 1980
- d. 28 Şubat 1997

Türkiye'deki başarısız ya da etkisiz askeri darbe girişimleri ise şöyle tasnif edilebilir:

- a. *Talat Aydemir'in darbe girişimleri:*
  - a.i. 22 Şubat 1962
  - a.ii. 20-21 Mayıs 1963
- b. 27 Nisan 2007 e-muhtıra
- c. 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişimi

2.a. Nedenleri ve Sonuçlarıyla 27 Mayıs 1960 Darbesi

Yukarıda sözü edildiği gibi darbelere yol açan ortak nedenler olmakla beraber her askeri darbenin kendine özgü nedenleri de bulunmaktadır.

27 Mayıs 1960 darbesiyle başlayalım:

- a. Vatan Cephesi uygulaması (1958-1960)
- b. Devalüasyonlu ekonomik kriz (Dolar 2,80’den 9 TL’ye)
  - b.i. Enflasyonist mali politikalar ve hayat pahalılığı
  - b.ii. Karaborsa
- c. Plansız yatırım politikaları ve yolsuzluklar
- d. Partizan bir yönetimin kurulması, hukuk devleti ilkelerinden uzaklaşılması
  - d.i. 6-7 Eylül 1955 olayları
  - d.ii. Anayasa’yı ihlal
  - d.iii. Tahkikat Komisyonu
  - d.iv. Kırşehir’in ilçe yapılması, Malatya’nın bölünmesi...
- e. Aydınların, gazetecilerin, üniversitelerin üzerinde kurulan baskı yönetimi, kısıtlamalar, görevden açığa almalar, hapis cezaları
- f. Yasama organının gücünü ve meşruiyetini yitirerek Yürütme organının etkisi altına girmesi

27 Mayıs 1960 darbesinin sonuçlarına bakalım:

- a. Askeri darbe geleneğinin önünü açtı.
- b. Yassıada yargılamaları yargılamanın siyasallaşmasına yol açtı. 1960 öncesindeki yargının baskı altında olmasından ve intikam aracı olarak kullanılmasından farklı değildi.
- c. İdamlar (Menderes, Polatkan, Zorlu) toplumsal kutuplaşmayı bir kere daha kışkırttı.
- d. 1961 Anayasası kabul edildi. Söz konusu anayasa tarihimizin en özgürlükçü anayasası olsa da, getirdiği düzen ile birlikte kendinden önceki döneme tepki niteliği taşımaktaydı. Uzlaşmanın değil tepkinin ürünüydü. Bu da beraberinde yeni sorunları getirdi.
  - d.i. Keskin kuvvetler ayrılığı
  - d.ii. Meclis üstünlüğü sisteminin yerine anayasanın üstünlüğü sistemi: Anayasa Mahkemesi
  - d.iii. Çift Meclis sistemi: Millet Meclisi+Senato:TBMM
  - d.iv. Barajsız nispi seçim sistemi... (Çoğunluk sistemine ve tek parti yapısının egemenliğine tepki...) Koalisyonların önünü açtı ve yürütmenin gücünü aşırı zayıflattı.

e. Planlı ekonomi için DPT'nin kurulması...

f. Ordunun siyasette etkisinin artması... Yeni darbe girişimleri. Talat Aydemir'in 1962-63 darbe girişimleri, İnönü'nün bastırması ve Aydemir'lerin idamı...

g. Ordu içerisinde darbe yapan kadroların emir-komuta zincirinde olmamasının orduya etkisi

h. MGK'nin kurulması ve ordunun siyasetteki etkisinin kurumsal olarak artması...

ı. Asker kökenli cumhurbaşkanları... Cevdet Sunay...

i. Geniş fikir özgürlüklerini sağlayan ortam... Yükselen sol akımlar karşısında sağ akımların kullanılması, toplumsal çatışma...

j. İlk kez sosyalist bir partinin parlamentoda yer alması: TİP

k. Son yüz yıllık dönemde İkinci Meşrutiyet ile birlikte en özgürlükçü dönem olarak söylenebilir.

2.b. Nedenleri ve Sonuçlarıyla 12 Mart 1971 Darbesi

12 Mart darbesine giden süreçte yaşananları şöyle sıralamak mümkün:

a. Ülkede yaşanan sağ-sol kutuplaşma...

b. 1968 olaylarının dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemesi. Boykot ve işgal gibi eylemlerin silahlı eylemlere dönüşü... Çatışma ve soygunlar...

c. Latin Amerika modelinden esinlenen sol grupların orduya sızarak etki yapmaya çalışması...

d. Ordu içerisindeki 9 Mart'çı örgütlenme... Baas vb. bir yapılanma girişi... Yön dergisi ve Devrim gazetesi... Doğan Avcıoğlu...

e. Ekonomik kriz. 1969 devalüasyonu...

f. AP içerisindeki bölünme ve güç kaybı...

g. "Genç subayların rahatsız" olması karşısında emir-komuta zinciri içerisinde ve 9 Martçı yapıya karşı yapılan darbedir.

h. Ordu dışarısında ise sağ hükümete karşı yapılmakla beraber radikal sol gruplar ana hedeftir. O nedenle ilk başta darbenin kime karşı yapıldığı anlaşılamamıştır.

ı. 27 Mayıs'ın getirdiği özgürlüklere yönelik kısıtlama eğilimi de taşır. 15-16 Haziran 1970 olayları... DİSK'in kuruluşu...

i. Memduh Tağmaç'ın "Toplumsal ilerlememiz ekonomik ilerlememizin önüne geçti" sözlerinin bazı hak ve özgürlüklerin kısıtlanacağına işaret etmesi ve bu sözlerin darbe ortamında yapılacaklara işaret etmesi...

12 Mart darbesinin sonuçlarını şöyle özetlemek mümkündür:

a. 12 Mart, muhtıradır. 27 Mayıs, Meclis’i kapatırken 12 Mart sadece hükümetin istifasını istemekle yetinmiştir.

b. Demirel istifa etmiş, ara rejim hükümetleri dönemi başlamıştır (1971-1973, Nihat Erim, Naim Talu, Ferit Melen).

c. Askeri yönetim ve etki artmıştır. Sola karşı Balyoz harekâtı yapılmıştır. Ordu-Aydın birlikteliği tezi başarısız olmuştur.

d. İnönü ile Ecevit, darbeye karşı izlenecek politika nedeniyle yollarını ayırdı. İnönü yumuşak muhalefet ile yönlendirmeden yana iken Ecevit aleni tavrı aldı.

e. Deniz Gezmiş ve arkadaşları idam edildi.

f. Askeri vesayetten çıkış Faruk Gürler’in cumhurbaşkanı olmasını önleyerek mümkün oldu. Demirel-Ecevit uzlaşması bunun önünü açtı.

g. Şiddet eylemleri kısa süreli kesintiye uğrasa da sonrasında hız kazandı.

h. Siyasal cepheleşme ve terör eylemleri 12 Eylül’ün nedenlerinden birini oluşturacaktır.

ı. ABD’nin etkisiyle haşhaş ekimi yasaklandı. Bunu kaldıran Ecevit hükümeti oldu.

2.c. Nedenleri ve Sonuçlarıyla 12 Eylül 1980 Darbesi

Türkiye tarihinde yaşanan en ağır askeri darbe 12 Eylül 1980 darbesidir. Nedenleri şöyle sıralanabilir:

a. Sağ-sol cepheleşmesi... Milliyetçi Cephe

b. Suikastlar, faili meçhul cinayetler, katliamlar... Cavit Orhan Tütengil, Kemal Türkler, Gün Sazak, Abdi İpekçi, Nihat Erim... Maraş ve Çorum olayları...

b.i. 1 Mayıs 1977 katliamı

c. Ekonomik kriz... 24 Ocak 1980 kararları ve devalüasyonu...

d. Siyasal sistemdeki tıkanma. Zayıf hükümetler... Tek başına iktidar kuramayış ve küçük partilerin etkisi...

d.i. 1974’te dağılan hükümetin yerine 200 gün hükümet kurulamayışı

d.ii. 5 Haziran 1977 seçimleri: CHP % 41 oy, 213 milletvekili... (salt çoğunluk 226)

d.iii. Güneş Motel pazarlıkları

e. Cumhurbaşkanı seçememiş. 1973'teki uzlaşmanın gerçekleşmeyişi... Mart-Eylül 1980 arasında cumhurbaşkanlığının vekaletle yürütülmesi...

f. Batı ile yaşanan sorunlar... Amerikan ambargosu... Haşhaş ekimi ve Kıbrıs meselesi...

g. Darbede dış etkenler... Soğuk savaş koşulları... ABD'nin İran ve Afganistan'dan sonra Türkiye'yi de kaybetmek istememesi... Kontrollü darbenin önünü açtı.

Darbenin sonuçları şunlardır:

a. Emir-komuta zinciri içerisinde yapıldı. Yaşanan en sert darbedir.

b. İsmet İnönü'nün vefatından sonra gerçekleşen ilk darbedir.

c. Soğuk Savaş döneminin son darbesidir.

d. Yunanistan NATO'ya geri döndü. 1980 öncesinde Demirel ve Ecevit, Yunanistan'ın dönüşünü VETO etmişlerdi. Yunanistan, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası NATO'nun askeri kanadından çıkmıştı.

e. Yüz binlerce gözaltı, tutuklama, idamlar ve işkenceler...

f. Siyasal partiler ve TBMM kapatıldı. Liderler tutuklandı. Siyasi yasaklı oldular.

g. 1982 Anayasası kabul edildi. 1961 Anayasasından farklı olarak tarihimizin en kısıtlayıcı anayasasıdır. 1961 Anayasası nasıl kendinden önceki döneme tepki niteliği taşıyorsa, 1982 anayasası da kendinden önceki döneme tepki niteliği taşır. 1961 de 1982 de askerlerin hazırlattıkları anayasalardır.

h. Liberal ekonomi politikaları devreye girdi. Sendikal hak ve özgürlükler kısıtlandı.

ı. Kontrollü birçok partili rejim devreye girdi. Pek çok parti ve siyasetçi veto yedi.

i. % 10 seçim barajı geldi. Küçük partilerin etkisi kırıldı. Bununla birlikte merkez sağ ve merkez solda parçalanma meydana geldi:

i.i. MDP-ANAP-DYP

i.ii. HP-SODEP-DSP

2.d. Nedenleri ve Sonuçlarıyla 28 Şubat 1997 Darbesi

Son başarılı askeri darbe olarak 28 Şubat 1997 muhtırasını anmak gerekir. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir:

a. 1990’lı yıllarda merkez sağ ve merkez soldaki parçalanmayı darbenin nedenleri arasında saymak gerekir. Ancak bu parçalanma aynı zamanda 12 Eylül darbesinin sonuçları arasındadır.

a.i. Merkez sağda Tansu Çiller-Mesut Yılmaz çatışması

a.ii. Bülent Ecevit- Erdal İnönü/Murat Karayalçın- Deniz Baykal

b. Ekonomik kriz ve 5 Nisan 1994 devalüasyonu

c. Siyasal cepheleşme: Laik-İslamcı

d. RP’nin Laiklik ve Batı karşıtı söylemleri...

e. 8 yıllık eğitim ile ilgili tartışmalar...

Bin yıl süreceği belirtilen ama sadece 5 yıl sürebilen 28 Şubat’ın sonuçları arasında şunlar sayılabilir:

a. 28 Şubat MGK kararları ile 8 yıllık eğitim de dahil laiklik temelli politikalar benimsendi. Erbakan kararları imzalamak zorunda kaldı.

b. Meclis açık kalmakla birlikte hükümet üzerinde baskı yaratıldı. Erbakan başbakanlığı hükümet ortağı Çiller’e devretmek istedi.

c. Cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti kurma görevini Çiller’e vermedi. DYP’den istifalar meydana geldi.

d. Erbakan siyasi yasaklı hale geldi. RP kapatıldı. FP kuruldu.

d.i. R. Tayyip Erdoğan okuduğu şiir nedeniyle mahkûm oldu.

d.ii. Fethullah Gülen Amerika’ya kaçtı.

e. 1999 seçimleri öncesinde Ecevit’in başbakanlığı döneminde Öcalan yakalandı.

f. 28 Şubat’ın 1000 yıl süreceği beklentisi oluştu. Ancak 5 yıl sürdü.

g. 1999’da kurulan koalisyon hükümeti 2001 ekonomik kriziyle yıkıldı: DSP-MHP-ANAP Hükümeti...

h. Erdoğan’ın liderliğinin önü açıldı. Gülen Amerikan’dan Türkiye’yi etkilemeye devam etti.

ı. Netice itibarıyla post modern ya da anayasal darbe olarak tanımlamak mümkündür.

2.e. Nedenleri ve Sonuçlarıyla 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi

15 Temmuz darbe girişiminin üzerinden üç yılı aşkın bir süre geçti. Olay sıcaklığını koruduğu gibi konuya ilişkin belge ve bilgilerin net bir şekilde henüz ortaya konulamamış olması, olaya dair analizleri zorlaştırmaktadır. Bu noktada mahkeme tutanaklarının ve TBMM 15 Temmuz Darbe Komisyonu Raporu ile eklerinin incelenmesi bir zorunluluk olarak ortadadır. Bununla birlikte Türk demokrasi tarihi üzerine çalışan bir tarihçi olarak 15 Temmuz 2016 gecesi darbe girişimi gerçekleşirken konuya ilişkin fikrim oldukça netti. Saat 23.00 civarında darbe girişimi hakkında fikrimi soranlara sosyal medya hesabımda şu kısa yanıtı yazmıştım:

“Darbe girişimi... Fethullahçı darbe girişimi deniyor. Geçen günlerde üç general-amiral tutuklanmıştı. Muhtemelen Gülen Cemaati mensubu idi bunlar. Şimdiki girişim, İnönü'nün bastırduğu Talat Aydemir darbe girişimi vakasına benziyor. 1962-1963 tarihinde İnönü, Aydemir'in iki darbe girişimini bastırmıştı”.

Bu kanaate nasıl varmıştım? Aslında darbe girişimini öğrencilerimin ve arkadaşlarımla sosyal medya üzerinden attıkları mesajlardan öğrendim. Saat 22.00 civarıydı. Herkes fikrimi soruyordu. Bense Ermeni sorunu üzerine yürüttüğüm bir projenin eski harfli belgelerini çevirmekle meşguldüm. Televizyon kanallarını açtım. Yaz günü, Cuma akşamı saat 21.30 civarında darbe mi olurdu? Şaşırtıcı görünüyordu. Darbelerle ilgili deneyim, hafta sonunda yapılması itibarıyla örtüşmekteydi. Ancak genel olarak darbeler gece yarısından sonra, sabaha karşı yapılmaktaydı. Darbe planının erkene çekilmesinin temel nedeni deşifre oldukları düşüncesi olsa gerekti. Ancak bu başarısızlığın nedenlerinden birini oluşturacaktı.

Darbenin emir-komuta zincirinde olmayışı ve ortada görünen bir liderinin bulunmayışı benim Fethullahçı darbe girişimi yorumunu yapmamın nedenlerinin başında gelmekteydi. Çünkü TSK içerisinde 2007-2012 döneminde Ergenekon-Balyoz vb. davalarla Gülen cemaati mensuplarının önü açılmıştı. Bu tasfiye süreci olmasaydı şüphesiz 15 Temmuz darbe girişimi gerçekleşmezdi. Tasfiye, darbecilerin o kadroları doldurmasına imkân sağladı. Darbe girişiminin Talat Aydemir'in darbe girişimlerine benzemesi başarısız olmasının nedenlerinden biriydi elbette⁹. Bu nedenle de 15-16 Temmuz gecesi köşe yazısı yazdığım internet sitesine Talat Aydemir darbe girişimleriyle Fethullahçı darbe girişimini karşılaştıran bir makale yazdım: Saat 03.00 civarıydı. Makale şöyle idi:

“27 Mayıs sonrasında TSK içerisinde cunta örgütlenmeleri devam etmekteydi. Dönemin başbakanı İsmet İnönü, darbe hazırlıklarının farkındaydı. Bu kapsamda darbecilerin lideri olan Talat Aydemir'in komutanı olduğu Harp Okulu'nu ziyaret etti (5

⁹ Hakkı Uyar, *İki Darbe Arasında CHP (1960-1971)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017; Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri - 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2004; Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Şubat). İnönü, darbecilere girişimlerinin farkında olduğunu, onlarla mücadele edeceğini ve onlardan çekinmediğini, demokratik rejim için mücadele edeceğini göstermekteydi.

İnönü, hükümet ve Genelkurmay başkanlığı, darbe yapacak olanları pasif görevlere atamak isterken, 22-23 Şubat gecesi Aydemir ve ekibi darbe girişiminde bulundu. 22 Şubat akşam saatlerinde başlayan darbe girişimi, 23 Şubat sabahı bastırıldı. Darbe girişimi, 23 Şubat tarihli gazetelere şöyle yansdı:

- Hareket bastırıldı.

- Başkumandan Cevdet Sunay’ın bildirisinden sonra harekate girişenler hükümete bağlı kuvvetlere katıldılar.

- Hareketi idare eden Harp ve Tank Okulu kumandanları ile subaylar nezarete alındı. İzinli sayılan öğrenciler silahtan tecrit edilerek Ankara’ya terke davet edildiler.

- Harekete girişenler, Başbakan radyoda konuşurken yayını kestiler.

- Harekete geçenler, Meclis’in feshini ve Harp Okulu komutanı Aydemir’in görevinde bırakılmasını istiyorlardı.

İnönü, darbecilerin kan dökmeden teslim olmaları karşılığında sadece emekliye sevk edilecekleri ve yargılanmayacakları sözünü verdi. Darbenin başarıya ulaşamayacağını gören Aydemir ve ekibi teslim oldu.

İnönü, darbeye karşı karargâh olarak kullandığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı’ndan çıkarken gazetecilere verdiği demeçte, ‘Dün bu saatlerde dostun ve düşmanın küçümseyerek baktığı bir Türkiye vardı. Bugün dost ve düşmana karşı, engin bir gururla, göğsü kabarmış dev bir Türkiye vardır. İşte iki cümle ile durumun izahı’ dedi. Daha sonra Meclis’e gelen İnönü’yü milletvekilleri –darbe girişimini önlediği için- ayakta alkışladılar.

22 Şubat olaylarının ardından radyoda halka hitap eden İnönü, ‘Şahsi tahakküm sistemi kurmak daima halkın ve ordumuzun mukavemetiyle karşılaşacaktır’ dedi. Burada İnönü’nün hedefinde doğrudan Aydemir vardı; ama, sözleri 27 Mayıs öncesine de göndermeler içermekteydi. Şubat ayı sonunda bütçe görüşmelerinin tamamlanması dolayısıyla Meclis’te konuşan İnönü, ülkenin sorunlarının çözüm yerinin Meclis olduğunu söyledi:

‘Meclis görevini başaramazsa buhranlar önlenemeyecektir’.

22 Şubat sonrasında emekliliğe sevk edilen Aydemir (1962), 20 Mayıs’ı 21 Mayıs’a bağlayan gece (1963) bir kez daha darbe girişiminde bulundu. Bu kez darbe girişimi daha hafif bir şekilde atlatıldı. Emekliliğe sevk edilen Aydemir’in ordu üzerindeki etkisi azalmış ve ordunun hükümete bağlılığı artmıştı. İktidarın çok da müdahalesine gerek kalmadan ordu, darbe girişimini kendi içerisinde etkisiz kılmayı başardı. İnönü, millete hitaben yayınladığı mesajında özellikle darbecileri destekleyen Harbiyelilere seslendi. Ordunun bütün kuvvetlerinin meşru hükümetin emrine girdiğini, ülkede asayişin sağlandığını ve hükümetin duruma egemen olduğunu söyledi. Harbiyelilere bir yılda ikinci defadır bazı maceracıların peşine takıldıklarını, milletin bundan ‘esef ve hicap’ duyduğunu belirtti ve şöyle devam etti:

'Memleketimizin içerde ve dışarıda bütün itibarına zarar veren gafil insanlar sizi sevk etmektedirler. Hareketinizin maddi ve manevi mesuliyetinin ne kadar ağır olduğunu bilecek yaşta ve tahsildesiniz. Derhal kışkırlarınıza dönünüz, devlet kuvvetlerine teslim olunuz. Kan dökülmeden yerinize dönerseniz, hiç olmazsa babalarınızı ve ailelerinizi utançtan ve felaketten kurtarınız'.

İnönü, sözlerini şöyle tamamladı:

'Devlet kuvvetleri, bütün orduları ve bütün millet yenilmez kuvvetiyle isyanın karşısındadır'.

Darbe girişiminin başarısız olması üzerine kaçan Aydemir, daha sonra yakalandı. Ayrıca 20 emekli subay da ifadeleri alınmak için gözaltına alındı. Bunlar arasında 14'ler olarak bilinen eski MBK üyeleri de vardı. Olaylar sırasında 7 şehit verildi, 26 kişi de yaralandı. Aydemir ve arkadaşlarının yargılanmasına kısa bir süre sonra başlandı (7 Haziran). 21 Mayıs darbe girişiminde bulunanların yargılandığı ve Mamak Mahkemeleri diye bilinen dava, Eylül ayı başında sonuçlandı. İdama mahkûm edilen Aydemir ve arkadaşlarının cezasını Ocak 1964'te Meclis onayladı".

Bu cümlelerin ardından da şöyle yazımı bitirdim:

"Darbe girişiminde bulunanlar acaba Aydemir'in darbe girişimini hiç incelediler mi? Siyasi iradeyi ele geçiremezsen ve ordunun ana damarının desteğini sağlayamazsan darbe başarılı olmaz. Üstelik darbeye yol açan iç dinamikler (devalüasyonlu ekonomik kriz ve siyasal cepheleşme) ve dış dinamik (ABD+NATO onayı) olmazsa meşruiyet sağlamak da mümkün olmuyor.

Son olarak şunu söylemek isterim 1962 Şubat ayında Aydemir'i darbe kararına yöneltten atama ve tasfiye kararıydı. Acaba bu darbe girişiminde bulunanlar da tasfiye ve pasifize edilme durumuyla mı karşı karşıya idiler?"

Gerçekten de Türkiye'de 27 Mayıs'la başlayan 12 Mart ve 12 Eylül ile devam eden, son olarak 28 Şubat'a kadar uzan askeri darbelere bakacak olursak her birinin elbette ayrı dinamikleri var. Bununla birlikte askeri darbelerin oluşması için genel olarak siyasal kutuplaşma ve devalüasyonu da içinde barındıran ekonomik kriz iç dinamikleri oluşturuyor. İç dinamiklerin oluşmasının ardından dış onay/destek (ABD/NATO) devreye giriyor. Dört darbe için de bunu söylemek mümkün. Bu iç ve dış dinamiklerin oluşmadığı darbeler/darbe girişimleri başarısız oluyor. Talat Aydemir'de ve 15 Temmuz'da olduğu gibi...

Bugün geriye dönüp baktığımızda 15 Temmuz darbe girişimi ile Talat Aydemir darbe girişiminin benzerliğinin yanı sıra, 15 Temmuz darbe girişimi orduya sızma itibarıyla 9 Mart'çuların örgütlenmesini de andırmaktadır. Ancak 15 Temmuz darbe girişimini bu ikisinden ayıran bir başka nokta var: O da yabancı istihbarat örgütleriyle iç içe geçiş... Ne Aydemir'de ne 9 Mart'çılarda böyle bir eğilime ilişkin bir bilgimiz yok. 15 Temmuz darbe girişimi, tarihimizdeki tüm diğer darbe girişimlerinden ayrı bir özellik taşımaktadır. Önceki darbelerden farklı olarak

sivil halka ateş açtılar. Darbeye direnen 248 kişi şehit düştü, 2196 kişi yaralandı. Bu, Türkiye’de yaşanan tüm darbelerden farklı bir özellik arz etmektedir.

Kamuoyuna yansayan verilerden 15 Temmuz darbe girişimini yapanların bu darbeye nasıl hazırlandıklarına ilişkin yeterli bilgiye sahip değiliz. Acaba geçmiş darbe girişimlerini incelediler mi? Bilmiyoruz. Ancak çok da tarihsel verileri incelemedikleri anlaşılıyor. Ordu içerisindeki tek örgütlü grup olduklarına ve yabancı devlet/istihbarat örgütlerinin desteğine güvendikleri anlaşılıyor. İyi ki de geçmiş darbeleri inceleyip çalışmamışlar. Örneğin 1913 Babıali Baskını’na ya incelemiş olsaydılar?

Darbe girişiminin bir komplo/kurgu olduğu, danışıklı dövüş olduğu iddialarını yersiz ve saçma buluyorum. Bunu o tarihte de söylemiştim, halen de aynı fikirdeyim. Ancak şöyle bir şey olmuş olabilir: Yaklaşan Yüksek Askeri Şura’da tasfiyelerin olacağı bilgisinin sızması nedeniyle bir darbe hazırlığına girişildiği öğrenilmiş, önlem alınmış, deşifre olmaları beklenmiş olabilir. Buna bir itirazım da olmaz, doğru da bulurum.

Neticede 15 Temmuz darbe girişimi, başarısız ya da etkisiz olan askeri darbe girişimleri arasında yer almaktadır. Bu darbe girişiminin önlenişi ve bastırılması, yakın tarihimizin önemli olayları arasında yerini almıştır. Bununla birlikte buna aşırı anlam yüklemek, Çanakkale Savaşı ya da Milli Mücadele ile bir tutmak doğru bir davranış olmayacaktır. Nitekim 1971’de İsmet İnönü, CHP Küçük Kurultayında sosyalist sola ilişkin eleştirilerde bulunmuş ve bu kesimin “Bağımsız Türkiye” taleplerini ve “İkinci Kurtuluş Savaşı” yürüttüklerine dair söylemlerini eleştirmişti¹⁰:

“Yahut aşırı uç soldadır. Onun iddiası basittir. ‘Bilimsel sosyalizm yapacağı’ diyerek, dış âlemin kolu, irtica sosyalizmine gözü kapalı sürüklemek isterler. ‘Sosyal meseleleri öne almak, halletmek lâzımdır’ dediğimiz zaman, bizim gafletle memleketin aşırı sola sürüklenmek istendiğini anlayamadığımızı zannederler. Bunların hepsine karşıyız biz arkadaşlar, herkesin dilinde ‘Bağımsız Türkiye’ vardır. Herkesin dilinde yeni bir ‘Kurtuluş Savaşı yapıyoruz’ vardır. Kurtuluş Savaşı’nı her babayığının sabahları kalktığı zaman icat edebileceği bir meydan muharebesi zannederler.

Şimdi, her 25 yaşında bir delikanlı nereden, nasıl bir kuvvetle, izan ile meydana çıktığı belli olmayan tahriklere âlet olarak, Kurtuluş Savaşı yaptığını ilân etmektedir. İnsaf, biraz insaf lâzım. Atatürk 500 senede bir defa gelmiş, ikinci 500 senede değil... Türk milleti bağrından daima Mustafa Kemaller yetiştirecektir. Türk Milletinin ceoheri, kanı, anlayışı budur. Müstakil bir cemiyet olarak yaşayacak. Bu zihniyeti yaşatmak için en son bulduğu şekil, cumhuriyettir, Türkiye Cumhuriyeti şeklindedir. Onun içinden büyük istidatlar, büyük kahramanlar çıkacaktır. Ama her gün bir düzine böyle adamlar çıkacak...

Tabiat bu kadar zengin değildir, cömert değildir”.

Sanırım İnönü’nün geçmişteki uyarısı, bugün için de geçerlidir.

10 “İnönü: Kurtuluş Savaşı bir defa olmuştur”, *Milliyet*, 24 Ocak 1971; *İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1970-1973, (25.07.1970 – 10.12.1973)*, Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2004.

Sonuç

Yaşadığımız askeri darbeler ya da darbe girişimlerini önlemenin en temel yolu devlet kurumlarını güçlendirmek ve demokratik kurumları işletmektir. Türkiye'nin bugün sahip olduğu pek çok kurumun tarihi Tanzimat dönemine kadar uzanır. Bu kurumlar Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras olarak kalmışlardır. Kurumsallaşma sürecinin tepe noktası Atatürk dönemi olmuştur. 1926 İzmir Suikastı'nın ardından söylediği *"Benim naçiz vücudum, bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti, ilelebet payidar kalacaktır"* ifadesi bu noktada son derece anlamlıdır. Batı dünyasının Ortadoğu'daki ve dünyanın diğer yerlerinde diktatörlükleri/tek adam rejimlerini desteklemelerinin arkasında yatan nedenlerden biri de budur. Yönetmesi ve kontrolü kolaydır. Üstelik buna tarikat liderlerini de eklemiştirler. Sultan-tebaası arasındaki ilişki, şeyh-mürit ilişkisinde de geçerlidir. Baştakini ele geçirmek tebaasını da ele geçirmek demektir. Son FETÖ darbe girişimi de bunu teyit etmektedir. Benzerlerini Millî Mücadele yıllarında da gördüğümüzü söylemek gerekir.

Kurumsallaşmayan ve tek adamın egemen olduğu devletlerin dağılması ya da uzun ömürlü olmaması kaçınılmazdır. Tarih bu konuda zengin örneklerle doludur. Cengiz ve Timur'un kurduğu büyük imparatorlukların ölümlerinin ardından dağılıp gittikleri unutulmamalıdır.

Kurtuluş Savaşı'nın 100. yılında Türk ortak kimliğinde birleşerek tebaa değil, yurttaş ve birey yetiştirerek, eğitim sistemimizi buna göre dizayn ederek 21. yüzyılda varlığımızı sürdürebilir; barış ve refah içerisinde yaşayabiliriz. Bunun vazgeçilmezi demokrasi, hukuk devleti ve üretime dayalı bir ekonomidir. Böyle bir ortamda darbeler, tarihimizin uzak dönemlerine ait hatıralar olarak kalacaktır. Destan mı, kurgu mu tartışmasını/hamasetini bir kenara bırakarak "gerçek" olduğunu görmek ve ama bundan ders çıkararak askeri darbeleri "tarih" kılmak bir zorunluluktur. Ancak bir başka zorunluluk da yaşananlardan ders çıkarmaktır. Bir dini cemaatin diğer dini cemaatlerden farklılaşarak gücünü ve etkisini arttırıp uluslararası bir aktör haline geldiği, bu süreçte hem içeriden ve hem de dışarıdan destek gördüğü bir gerçektir. Yabancı istihbarat örgütleriyle iç içe geçerek bir terör yapılanmasına dönüşmüş ve darbe ile iktidarı ele geçirmeye çalışmıştır. Bu, ordunun bir darbesi değildir; yabancı istihbarat örgütlerinin aparatı haline gelen ve terör örgütüne dönüşen bir cemaatin darbe girişimidir. O nedenle de önceki darbelerden ya da darbe girişimlerinden tamamen ayrılmaktadır. Cumhuriyetin 100. yılına girerken yurttaş ve birey temelli çağdaş bir demokrasi inşa ederek darbe üretmeyen bir siyasal yapı oluşturmak Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası için bir hayati önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1970-1973, (25.07.1970 - 10.12.1973), Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2004.

II. Süreli Yayınlar

“İnönü: Kurtuluş Savaşı bir defa olmuştur”, *Milliyet*, 24 Ocak 1971.

III. Kitaplar

FINDLEY, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.

KAYALI, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

KAZGAN, Gülten, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

ÖZDAĞ, Ümit, *Atatürk-İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Kripton Basın Yayın, İstanbul, 2017.

ÖZDAĞ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri - 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2004.

TEKELİ, İlhan-Selim İLKİN, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

_____, *Türkiye’de Siyasal Partiler, C.3, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

UYAR, Hakkı, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

_____, *Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri*, Anka Yayınları, Ankara, 2014.

_____, *Demokrat Parti İktidarında CHP (1950-1960)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

_____, *İki Darbe Arasında CHP (1960-1971)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

ÜLGENER, Sabri F., *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

IV. Makaleler

UYAR, Hakkı, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Kadrolarının İkinci Meşrutiyet'ten ve Birinci Dünya Savaşı'ndan Çıkardığı Dersler", *Belgi*, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Kış 2014/1, S.7, 2014, ss. 829-835.